

УДК 338.439.5:633.854.78
JEL Classification: Q13, G14, O17

DOI: <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2025.3.10>

Даценко І.В.,
здобувач третього рівня вищої освіти «доктор філософії»
за спеціальністю «Економіка»,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-5903-8466>,
Білоцерківський національний аграрний університет*

ІНСТИТУЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ РИНКУ СОНЯШНИКУ

Datsenko I.V.,
*PhD (third level of higher education) applicant
in the specialty "Economics",
Bila Tserkva National Agrarian University*

INSTITUTIONAL AND ECONOMIC ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE SUNFLOWER MARKET

Постановка проблеми. Соняшник посідає стратегічне місце серед основних олійних культур України, адже він формує основу експортного потенціалу аграрного сектору та забезпечує вагомі валютні надходження до державного бюджету. Україна традиційно є одним із світових лідерів із виробництва та експорту соняшникової олії, що підтверджує її значення як ключового гравця на міжнародному агропродовольчому ринку. Продукція з насіння соняшнику має високий попит не лише на внутрішньому ринку, а й у глобальному масштабі, де вона використовується як базовий інгредієнт харчової промисловості та один із чинників продовольчої безпеки.

Разом із тим, сучасний розвиток ринку соняшнику супроводжується низкою серйозних викликів. Воєнні дії призвели до руйнування виробничої та логістичної інфраструктури, скорочення посівних площ, ускладнення експортних поставок і зростання ризиків для аграрних виробників. Кліматичні зміни посилюють нестабільність аграрного виробництва: часті посухи, дефіцит водних ресурсів та зміщення агрокліматичних зон негативно впливають на врожайність культури. Ситуацію ускладнює й глобальна конкуренція, адже на світовому ринку активізуються інші виробники олійних культур, що створює додатковий тиск на український аграрний експорт. Інституційна нестабільність у сфері аграрної політики, проблеми з реалізацією програм державної підтримки та обмеженість доступу до кредитних ресурсів також суттєво стримують потенціал розвитку галузі.

У цьому контексті актуалізується потреба в науковому осмисленні інституційних та економічних засад функціонування ринку соняшнику. Аналіз його сучасного стану та визначення стратегічних орієнтирів трансформації є необхідними для формування ефективної державної політики, розробки інструментів підтримки виробників і підвищення конкурентоспроможності України на світовому ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження І.В. Чехової [9], Н.Є. Зінгаєвої та С.А. Матвієнко [4], а також О.В. Дяченка [3] підкреслюють, що ринок соняшнику України є стратегічним сегментом аграрного виробництва, розвиток якого значною мірою залежить від інституційного середовища та державної політики. Автори визначають проблеми нестабільності переробних потужностей, залежності від експортних каналів та впливу глобальної кон'юнктури. Вітчизняні науковці Т.В. Куліш [5], Л. Гнатишин та О. Прокопишин [1] акцентують увагу на необхідності формування ефективної маркетингової політики, розвитку фермерських господарств та підвищення конкурентоспроможності продукції. Дослідження І.Ю. Гришової, В.М. Бондаренка та В.Ю. Єліневського [2] підтверджують, що інституційна підтримка аграрного ринку є ключовим чинником забезпечення продовольчої безпеки та інтеграції у глобальні ланцюги вартості. Таким чином, сучасна література вказує на необхідність комплексного підходу до розвитку ринку соняшнику, який має поєднувати економічні інструменти з інституційними реформами.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний аналіз інституційних та економічних аспектів розвитку ринку соняшнику в Україні, а також визначення перспектив і напрямів його стійкої трансформації в умовах глобальної нестабільності та воєнних викликів.

* Науковий керівник: Свиноус І.В. – д-р екон. наук, професор кафедри обліку і оподаткування Білоцерківського національного аграрного університету

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичні підходи до аналізу аграрних ринків, у тому числі ринку соняшнику, пройшли тривалу еволюцію від класичних і неокласичних концепцій до сучасних інтегрованих моделей, що враховують інституційні, соціально-економічні та глобалізаційні чинники.

Класична школа політичної економії, представлена працями А. Сміта та Д. Рікардо, розглядала ринок як систему, що функціонує на основі конкуренції та механізму «невидимої руки» [6]. У цьому контексті виробництво та обіг сільськогосподарської продукції пояснювалися законами вартості, спеціалізації та порівняльних переваг. Для ринку соняшнику це означає орієнтацію на ті регіони, які мають найбільш сприятливі природно-кліматичні умови та можуть забезпечувати конкурентні переваги у виробництві й експорті.

Неокласичні теорії, закладені у працях А. Маршалла та А. Пігу, надали інструментарій аналізу попиту, пропозиції та ринкової рівноваги [8]. Їхні моделі дозволяють пояснити цінові коливання на ринку соняшнику, залежність обсягів виробництва від рівня цін, а також вплив витрат виробництва на формування пропозиції. Особливо важливим у цьому контексті є аналіз еластичності попиту на соняшникову олію, яка визначає динаміку внутрішнього споживання та експортного потенціалу.

Подальший розвиток економічної думки пов'язаний із становленням інституціональної економіки (Д. Норт, О. Вільямсон, Р. Коуз), яка зробила акцент на ролі «правил гри» у функціонуванні ринку. Інститути, як формальні (законодавство, державна політика, контрактні відносини), так і неформальні (традиції, ділова етика, довіра), значною мірою визначають ефективність кредитування агровиробників, доступність логістики, розвиток кооперативних форм організації та рівень ризиків [7]. У випадку ринку соняшнику саме інституційне середовище зумовлює стабільність експортних потоків, інвестиційну привабливість галузі та можливості інтеграції у глобальні ланцюги доданої вартості.

Сучасні інтегровані підходи до дослідження аграрних ринків поєднують класичні, неокласичні та інституційні концепції з теоріями глобалізації, стійкого розвитку та цифрової трансформації. Вони дозволяють розглядати ринок соняшнику не лише як механізм обміну, а як складну систему, де взаємодіють економічні, інституційні, технологічні та екологічні чинники. Зокрема, цифровізація та застосування фінтех-рішень у торгівлі агропродукцією формують нові підходи до ціноутворення, контрактних відносин і управління ризиками.

Українські науковці акцентують увагу на тому, що формування конкурентоспроможного ринку олійних культур неможливе без активної ролі держави, яка має забезпечувати прозорі правила, стимулювати розвиток кооперації, підтримувати інновації та гармонізувати національне законодавство з європейськими нормами [9]. Вони підкреслюють, що ефективне функціонування ринку соняшнику потребує комплексного інституційного середовища, яке б забезпечувало баланс між інтересами виробників, переробників, трейдерів і споживачів. У цьому контексті важливо враховувати динаміку його еволюції та зміни ключових чинників розвитку.

Ринок соняшнику в Україні зазнав суттєвих трансформацій, пов'язаних як із внутрішніми процесами розвитку аграрного виробництва, так і з глобальними тенденціями на ринку олійних культур [5]. Посівні площі під соняшником демонстрували стабільну динаміку зростання, перевищивши у 2020-х роках позначку в 6 млн га, що зробило його домінуючою культурою серед олійних та однією з ключових у структурі аграрного виробництва країни. Така концентрація сприяла формуванню високого рівня спеціалізації та значного експортного потенціалу, водночас посилюючи залежність сільського господарства від кон'юнктури світових ринків.

Основними виробничими регіонами залишаються Дніпропетровська, Кіровоградська, Полтавська, Харківська та Миколаївська області, які забезпечують понад половину національного виробництва насіння соняшнику. Саме тут сконцентровані найбільші переробні потужності та ключові експортні канали, що визначає стратегічне значення цих регіонів для функціонування галузі. Разом із тим, надмірна концентрація посівів соняшнику на тривалі недовготривалі створюють екологічні ризики, зокрема виснаження ґрунтів, зниження їхньої родючості та деградацію агроландшафтів. Це ставить перед аграрним сектором завдання розробки ефективних екологічно орієнтованих моделей землекористування.

У 2023 році Україна залишалася провідним світовим виробником і експортером соняшникової олії. Вітчизняна продукція стабільно користувалася попитом на ринках Європейського Союзу, Азії та Близького Сходу. Однак у воєнних умовах функціонування експортної логістики суттєво ускладнилося. Блокування морських портів, зростання вартості транспортних перевезень, руйнування інфраструктури та необхідність використання альтернативних маршрутів через західні кордони значно підвищили собівартість української соняшникової олії на міжнародному ринку.

Попри ці виклики, український ринок соняшнику продемонстрував певну стійкість завдяки адаптивності аграрних виробників та підтримці міжнародних партнерів. Використання «шляхів солідарності» ЄС, розвиток залізничних і автомобільних маршрутів, розширення можливостей дунайських портів стали ключовими факторами збереження експортного потенціалу. Водночас тривала війна, кліматичні зміни та інституційна нестабільність створюють ризики, що потребують комплексної стратегії управління виробничо-експортними потоками. У цьому контексті соняшник виступає стратегічною культурою аграрного сектору України, адже держава стабільно утримує провідні позиції у

світовому виробництві та експорті соняшникової олії. Динаміка розвитку ринку соняшнику визначається поєднанням внутрішніх виробничих факторів (посівні площі, врожайність, валовий збір) та зовнішніх викликів (логістика, світова кон'юнктура, воєнні ризики). Аналіз основних показників за 2019–2023 рр. дозволяє оцінити стійкість галузі в умовах нестабільності та визначити напрями для її подальшого розвитку (табл. 1).

Таблиця 1

Основні показники розвитку ринку соняшнику в Україні

Рік	Площа посівів, млн га	Урожайність, ц/га	Валовий збір, млн т	Експорт насіння, млн т	Експорт олії, млн т	Середня ціна на насіння, \$/т*
2019	5,8	25,0	15,3	0,1	6,1	330
2020	6,4	20,0	13,1	0,1	5,8	420
2021	6,5	26,0	16,9	0,2	6,5	600
2022	5,5	21,5	11,0	0,4	4,6	580
2023	5,7	22,0	12,5	0,5	5,0	510
2023 у % до:						
2019	98,3	88,0	81,7	500,0	82,0	154,5
2022	103,6	102,3	113,6	125,0	108,7	87,9

*ціни наведені за середніми показниками світового ринку (FAO, UCAB, Держстат України)

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України

За період 2019–2023 рр. площі посівів соняшнику скоротилися з 5,8 млн га до 5,7 млн га, що становить 98,3 % від рівня 2019 р., проте перевищує показник 2022 р. на 3,6 %. Врожайність демонструвала суттєві коливання: від 20 ц/га у 2020 р. до пікового рівня у 26 ц/га у 2021 р., після чого знизилася до 22 ц/га у 2023 р. Незважаючи на воєнні виклики, валовий збір у 2023 р. склав 12,5 млн т, що на 13,6 % більше, ніж у 2022 р., але лише 81,7 % від рівня 2019 р.

Експорт насіння за аналізований період зріс у п'ять разів (з 0,1 млн т у 2019 р. до 0,5 млн т у 2023 р.), що свідчить про певну сировинну орієнтацію ринку у кризових умовах. Водночас експорт олії у 2023 р. становив 5,0 млн т, що на 8,7 % більше, ніж у 2022 р., однак на 18 % менше, ніж у 2019 р., що підтверджує втрату частини експортного потенціалу.

Цінова ситуація демонструє високу волатильність. Якщо у 2019 р. середня ціна на насіння становила \$330/т, то у 2021 р. вона зросла до \$600/т (рекордне зростання через глобальний дефіцит олійних культур). У 2022–2023 рр. ціна знизилася до \$580/т і \$510/т відповідно, що складає лише 87,9 % від рівня попереднього року, але на 54,5 % більше, ніж у 2019 р.

Інституційні умови виступають визначальним фактором розвитку ринку соняшнику, оскільки саме вони формують «правила гри», що регулюють відносини між виробниками, переробниками, трейдерами, державними органами та міжнародними партнерами. Ефективність цих правил безпосередньо впливає на рівень конкурентоспроможності галузі, доступність фінансових ресурсів, інвестиційну привабливість та стабільність експортних потоків.

Одним із ключових елементів інституційного середовища є державна політика, яка реалізується через програми підтримки виробників, механізми компенсації відсоткових ставок за кредитами, державні гарантії, пільгове кредитування та експортні стимули. Такі інструменти дозволяють аграрним підприємствам, особливо малим і середнім, отримувати доступ до ресурсів, необхідних для забезпечення виробничої діяльності. В умовах воєнних ризиків державна участь у фінансуванні та страхуванні стала ключовим чинником збереження стабільності ринку [2].

Важливим кроком у трансформації інституційного середовища стала земельна реформа, яка відкрила нові можливості для інвестування у виробництво соняшнику. Легалізація ринку землі створила правові підстави для залучення приватного та інституційного капіталу, підвищила інвестиційну привабливість аграрного сектору та сприяла консолідації земельних ресурсів. Водночас на практиці ефективність земельної реформи обмежується низкою проблем – від недосконалої нормативно-правової бази до обмеженого доступу дрібних фермерів до кредитів для придбання землі.

Серед обмежень інституційного характеру особливо актуальними залишаються недосконалість ринкових контрактів та відсутність розвиненої системи аграрного страхування. Значна частина контрактів на поставку соняшнику та соняшникової олії укладається без належних гарантій, що створює ризики невиконання зобов'язань. Відсутність дієвих механізмів страхування врожаю та заставного майна робить аграріїв уразливими до кліматичних, економічних і воєнних ризиків, обмежуючи їхню кредитоспроможність та інвестиційну активність.

У структурному вимірі ринку домінують кооперативні об'єднання та великі агрохолдинги, які формують основний виробничий і експортний потенціал. Вони мають доступ до інвестиційних ресурсів, сучасних технологій та міжнародних ринків. Водночас дрібні та середні фермери залишаються у менш

вигідному становищі, оскільки їхній вихід на ринок ускладнений браком фінансових ресурсів, логістичних можливостей та інституційної підтримки. Розвиток аграрних кооперативів, програм дорадництва та партнерських відносин із трейдерами може стати ефективним механізмом інтеграції малих виробників у сучасні ринкові відносини [1].

Значний вплив на розвиток ринку соняшнику мають і міжнародні інституції. Угода про асоціацію з Європейським Союзом сприяє гармонізації українських стандартів із європейськими та відкриває доступ до єдиного ринку. Участь у Світовій організації торгівлі (СОТ) визначає правила торгівлі, тарифні обмеження та умови підтримки аграрного виробництва. Окреме значення має Європейський «Зелений курс» (Green Deal), що встановлює нові екологічні вимоги до виробництва й експорту агропродукції. У свою чергу, структурні особливості ринку визначають специфіку реалізації таких трансформацій, адже ринок соняшнику в Україні має виразно експортну орієнтацію, і близько 90 % виробленої соняшникової олії постачається на зовнішні ринки. Це формує одну з головних конкурентних переваг України як світового лідера у виробництві та торгівлі олійними культурами. Водночас така залежність робить галузь вразливою до коливань світової кон'юнктури, політичних рішень імпортерів, транспортних бар'єрів та воєнних обмежень. Досвід останніх років, зокрема повномасштабної війни, засвідчив, що блокування портів та ускладнення логістики одразу ж відображається на експортних можливостях і доходах виробників.

Механізм ціноутворення на внутрішньому ринку значною мірою визначається глобальними факторами: світовими цінами на рослинні олії, валютним курсом та рівнем собівартості виробництва. В результаті українські аграрії перебувають у ситуації, коли внутрішні ціни є вторинними щодо зовнішньої кон'юнктури, що ускладнює прогнозування доходів і планування інвестицій. Особливо чутливими залишаються коливання валютного курсу, які можуть як підвищувати конкурентоспроможність української олії на зовнішніх ринках, так і знижувати рентабельність експорту [4].

Водночас інвестиційна привабливість галузі залишається доволі високою. Соняшник традиційно вважається однією з найбільш рентабельних культур завдяки стабільному попиту на олію та продукти її переробки. Це зумовлює зацікавленість агрохолдингів та міжнародних компаній у розширенні виробництва й модернізації переробних потужностей. Однак війна, кліматичні зміни та високі ризики виробництва істотно стримують довгострокові інвестиції. Вони створюють ситуацію, коли короткострокова рентабельність співіснує з високою невизначеністю у стратегічній перспективі.

Серед ключових економічних викликів для розвитку ринку соняшнику можна виокремити необхідність подальшого розвитку глибокої переробки та диверсифікації продукції. Переважна орієнтація на виробництво сирової соняшникової олії знижує потенціал отримання доданої вартості. У цьому контексті перспективними є напрями виробництва маргаринів, майонезів, харчових концентратів, білкових добавок, а також технічних олій для біоенергетики та промисловості. Поряд із цим, важливо стимулювати зростання внутрішнього споживання, яке залишається відносно обмеженим порівняно з експортним потенціалом. Розширення внутрішнього ринку може стати додатковим стабілізаційним фактором для виробників у періоди зовнішніх криз.

Особливого значення набувають інноваційні напрями розвитку галузі. Серед них – біоенергетичне використання відходів переробки соняшнику, виробництво продуктів із високою доданою вартістю, застосування технологій точного землеробства, що дозволяють оптимізувати використання ресурсів, знижувати витрати та підвищувати врожайність. Цифровізація агровиробництва, впровадження систем моніторингу та аналізу даних створюють додаткові можливості для ефективного управління виробничими процесами та зниження ризиків. Разом із тим, навіть за умов цифрового прогресу ринок соняшнику в Україні функціонує в умовах значної турбулентності, що зумовлює необхідність переосмислення його стратегічних пріоритетів. Серед ключових викликів варто виокремити кліматичні ризики, воєнні загрози та глобальну конкуренцію.

Передусім актуальною проблемою є кліматичні зміни, що проявляються у частіших і триваліших посухах, зниженні рівня ґрунтової вологості та поступовому виснаженні чорноземів через інтенсивне землекористування. Надмірна концентрація соняшнику в структурі посівів порушує баланс сівозмін, що призводить до деградації агроландшафтів і зменшення врожайності у середньо- та довгостроковій перспективі.

Другим потужним викликом є воєнні дії, які спричинили руйнування виробничої та логістичної інфраструктури, скорочення доступних посівних площ, зростання ризиків для транспортування продукції. Блокування морських портів, підвищення вартості перевезень та обмеженість альтернативних шляхів постачання призвели до зниження ефективності експортних операцій. Це, своєю чергою, відбивається на доходах виробників і формує додаткові бар'єри для інвестицій у галузь.

Не менш вагомим фактором є глобальна конкуренція на ринку рослинних олій. Зростання виробництва соєвої та пальмової олії в інших країнах створює додатковий тиск на цінову динаміку та вимагає від України постійного підвищення якості продукції, диверсифікації асортименту та розширення ринків збуту.

Попри наявність цих загроз, ринок соняшнику має значний перспективний потенціал. Одним із його ключових напрямів є адаптація виробництва до кліматичних змін шляхом упровадження нових сортів і гібридів соняшнику, застосування технологій точного землеробства, зрошення та більш

збалансованих сівозмін. Це дозволить підвищити ефективність виробництва та зменшити залежність від природно-кліматичних коливань.

Другим вектором є розширення переробної бази та диверсифікація продукції. Створення підприємств глибокої переробки, орієнтованих на виробництво продукції з високою доданою вартістю (протеїнових концентратів, біоенергетичних продуктів, спеціалізованих харчових інгредієнтів), дозволить зміцнити конкурентні позиції України та зменшити залежність від експорту сирової олії.

Перспективним напрямом є також формування кластерних моделей розвитку, що об'єднуюватимуть виробників, переробників, логістичні компанії, наукові установи та органи влади у єдині територіально-економічні системи. Це сприятиме зниженню трансакційних витрат, розвитку інновацій, підвищенню якості продукції та ефективнішій інтеграції в міжнародні ланцюги створення вартості.

Окремо слід підкреслити значення європейської інтеграції, яка відкриває перед українським ринком нові можливості виходу на спільний ринок ЄС. Впровадження європейських стандартів якості та екологічних вимог (Green Deal) стане як викликом, так і стимулом до модернізації виробництва.

Як зазначають сучасні українські науковці, стійкість ринку соняшнику визначатиметься здатністю поєднувати ринкові механізми саморегуляції, інституційну підтримку з боку держави та міжнародних організацій, а також інноваційні підходи до виробництва й переробки [3]. Лише така інтегрована модель дозволить забезпечити довгострокову конкурентоспроможність і стабільність українського ринку соняшнику в умовах глобальної нестабільності та воєнних ризиків.

Висновки з проведеного дослідження. Ринок соняшнику в Україні є одним із найважливіших сегментів аграрної економіки, що відіграє стратегічну роль у формуванні продовольчої безпеки та забезпеченні значних валютних надходжень. Його функціонування визначає позиції країни на світовому ринку олійних культур, де Україна традиційно займає провідні позиції у виробництві та експорті соняшникової олії. Водночас динаміка розвитку цього ринку демонструє тісну залежність від поєднання інституційних і економічних чинників, серед яких провідне місце належить державній політиці, правовому регулюванню, міжнародним правилам торгівлі, інвестиційній привабливості та рівню технологічних інновацій.

Визначальним завданням на найближчу перспективу є посилення інституційної підтримки дрібних і середніх виробників, які часто стикаються з бар'єрами у доступі до кредитів, ринкової інфраструктури та експортних каналів. Розвиток аграрних кооперативів і кластерних об'єднань може стати ефективним механізмом інтеграції малих господарств у конкурентне ринкове середовище. Водночас важливим завданням є формування дієвої системи аграрного страхування, що дозволить знизити ризики, пов'язані з кліматичними змінами, воєнними діями та волатильністю світових цін.

Не менш значущим напрямом є орієнтація на продукцію з високою доданою вартістю. Поглиблена переробка насіння соняшнику, виробництво інноваційних харчових продуктів, технічних олій, біопалива та побічних продуктів із високим рівнем комерціалізації сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності України на міжнародних ринках. Це дозволить зменшити залежність від експорту сирової олії та сформувати більш стійку модель розвитку галузі.

Таким чином, інституційно-економічна синергія виступає ключовою умовою забезпечення конкурентоспроможності українського ринку соняшнику. Лише гармонійне поєднання державного регулювання, ринкових механізмів, інноваційних технологій та міжнародної співпраці здатне створити передумови для його стійкого розвитку. В умовах глобальної нестабільності та внутрішніх викликів саме інтеграція інституційних і економічних інструментів забезпечить збереження лідерських позицій України у світовому виробництві та торгівлі соняшниковою олією, а також сприятиме довгостроковій стійкості аграрного сектору загалом.

Література

1. Гнатишин Л., Прокопишин О. Інституційне середовище розвитку фермерських господарств. *Аграрна економіка*. 2017. Т. 10. № 1–2. С. 81–88.
2. Гришова І. Ю., Бондаренко В. М., Єліневський В. Ю. Інституційне забезпечення аграрного ринку як чинник продовольчої безпеки. *Економічний аналіз*. 2015. Т. 19. № 3. С. 5–11.
3. Дяченко О. В. Актуальні проблеми та перспективи розвитку українського ринку соняшнику та продукції його переробки. *Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету*. 2012. Вип. 20. С. 138–142.
4. Зінгаєва Н. Є., Матвієнко С. А. Формування та функціонування вітчизняного ринку соняшнику. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*. 2016. Т. 21. Вип. 5. С. 56–60.
5. Куліш Т. В. Маркетингова товарна політика сільськогосподарських підприємств на ринку соняшнику. *Інноваційна економіка*. 2018. № 73. С. 161–168.
6. Обіход Т. В. Основні ідеї історичної школи політичної економії та їх застосування в Україні. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2021. № 20. С. 7–14.
7. Попрозман О. І. Розвиток інституціональної економіки та її вплив на соціальну інфраструктуру. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2016. № 3. С. 31–35.

8. Речка К. М. Основні напрями сучасної економічної теорії. *Агросвіт*. 2014. № 23. С. 32-38.
9. Чехова І. В. Особливості функціонування ринку олійних культур в Україні. *Науково-технічний бюлетень Інституту олійних культур НААН*. 2022. № 32. С. 154-161.

References

1. Hnatyshyn, L. and Prokopyshyn, O. (2017), "Institutional environment of farming enterprises development", *Ahrarna ekonomika*, Vol. 10, no. 1–2, pp. 81-88.
2. Hryshova, I.Yu., Bondarenko, V.M. and Yelinievskiy, V.Yu. (2015), "Institutional support of agricultural market as the factor of food security", *Ekonomichnyi analiz*, Vol. 19, no. 3, pp. 5-11.
3. Diachenko, O.V. (2012), "Actual problems and prospects of development of the Ukrainian sunflower market and products of its processing", *Zbirnyk naukovykh prats Podilskoho derzhavnogo ahrarno-tekhnichnoho universytetu*, Iss. 20, pp. 138-142.
4. Zinhaieva, N.Ye. and Matviienko, S.A. (2016), "The formation and functioning of native sunflower market", *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Ekonomika*, Vol. 21, Iss. 5, pp. 56-60.
5. Kulish, T.V. (2018), "Marketing commodity policy of agricultural enterprises on the market of sunflower", *Innovatsiina ekonomika*, no. 73, pp. 161-168.
6. Obikhod, T.V. (2021), "The main ideas of the historical school of political economy and their application in Ukraine", *Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivskiy politekhnichnyi instytut"*, no. 20, pp. 7-14.
7. Poprozman, O.I. (2016), "The development of institutional economics and its impact on social infrastructure", *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 3, pp. 31-35.
8. Rechka, K.M. (2014), "Basic directions of modern economic theory", *Ahrosvit*, no. 23, pp. 32-38.
9. Chekhova, I.V. (2022), "Peculiarities of oilseeds market functioning in Ukraine", *Naukovo-tekhnichnyi biuleten Instytutu oliinykh kultur NAAN*, no. 32, pp. 154-161.

Даценко І.В.

ІНСТИТУЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ РИНКУ СОНЯШНИКУ

Мета. Комплексний аналіз інституційних та економічних аспектів розвитку ринку соняшнику в Україні, а також визначення перспектив і напрямів його стійкої трансформації в умовах глобальної нестабільності та воєнних викликів.

Методика дослідження. Методика дослідження базується на поєднанні теоретичних і прикладних підходів, що забезпечило комплексний аналіз інституційно-економічних аспектів розвитку ринку соняшнику. Для виявлення взаємозв'язку економічних та інституційних чинників використано діалектичний метод і системний аналіз, які дозволили розглядати ринок як цілісну систему з багаторівневою структурою та взаємодією основних суб'єктів. Економіко-статистичні методи застосовано для оцінки динаміки виробництва, експорту, цінкових коливань і рівня концентрації ринку, що дало змогу простежити ключові тенденції його розвитку. Також використано порівняльний аналіз міжнародного досвіду, який дав можливість визначити шляхи адаптації провідних світових практик до українських умов.

Результати дослідження. Результати дослідження показали, що ринок соняшнику України має стратегічний потенціал, але його розвиток обмежується інституційними та економічними чинниками. Виявлено залежність від зовнішніх ринків збуту, високу концентрацію експорту, нестабільність цін і недосконалість державного регулювання. Інституційне середовище формується під впливом формальних механізмів (законодавство, державна політика) та неформальних чинників (ринкові практики, партнерські відносини). Уточнено роль державних регуляторних механізмів у забезпеченні стійкості ринку в умовах воєнних викликів та глобальної нестабільності. Для забезпечення стійкості ринку необхідні диверсифікація експорту, розвиток інфраструктури зберігання й переробки, а також посилення інституційної підтримки. Отримані результати створюють підґрунтя для вдосконалення організаційно-економічного механізму та підвищення конкурентоспроможності ринку соняшнику.

Наукова новизна результатів дослідження. Запропоновано концептуальні підходи до удосконалення організаційно-економічного механізму, які передбачають адаптацію кращих міжнародних практик до українських умов з метою підвищення конкурентоспроможності та зміцнення продовольчої безпеки. Обґрунтовано, що домінування виробництва сирової соняшникової олії стримує можливості формування високої доданої вартості у ланцюгах переробки. Перспективними напрямками диверсифікації є розширення випуску продуктів глибокої переробки — маргаринів, майонезів, харчових концентратів, протеїнових інгредієнтів, а також технічних олій для потреб біоенергетики та промислового виробництва. Водночас доцільним є стимулювання внутрішнього попиту, який за рівнем є значно нижчим порівняно з домінуючим експортним сегментом. Зростання внутрішнього ринку здатне виступати додатковим стабілізаційним інструментом для виробників у періоди зовнішньоекономічних та геополітичних потрясінь.

Практична значущість результатів дослідження. Запропоновані у дослідженні положення можуть бути використані при формуванні механізмів диверсифікації експортних потоків, удосконаленні системи регулювання та стимулювання внутрішньої переробки продукції соняшнику. Застосування окреслених підходів сприятиме посиленню інституційної підтримки аграрного сектору, підвищенню ефективності використання виробничих ресурсів та зниженню чутливості галузі до зовнішніх шоків. Отримані результати можуть слугувати практичною основою для аграрних підприємств, профільних асоціацій та органів державного управління при формуванні стратегій розвитку і зміцненні конкурентних позицій українського ринку соняшнику.

Ключові слова: ринок соняшнику, інституційно-економічні аспекти, інституційне середовище, державне регулювання, експорт, продовольча безпека, аграрний сектор, конкурентоспроможність, економічний розвиток, міжнародний досвід.

Datsenko I.V.

INSTITUTIONAL AND ECONOMIC ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE SUNFLOWER MARKET

Purpose. The aim of the article is a comprehensive analysis of the institutional and economic aspects of the development of the sunflower market in Ukraine, as well as determining the prospects and directions of its sustainable transformation in the context of global instability and military challenges.

Methodology of research. The research methodology is based on a combination of theoretical and applied approaches, which provided a comprehensive analysis of the institutional and economic aspects of the development of the sunflower market. The dialectical method and system analysis were used to identify the relationship between economic and institutional factors, which allowed us to consider the market as a holistic system with a multi-level structure and interaction of the main actors. Economic and statistical methods were used to assess the dynamics of production, exports, price fluctuations and the level of market concentration, which made it possible to trace the key trends in its development. A comparative analysis of international experience was also used, which made it possible to identify ways to adapt leading world practices to Ukrainian conditions.

Findings. The results of the study showed that the Ukrainian sunflower market has strategic potential, but its development is limited by institutional and economic factors. Dependence on external markets, high concentration of exports, price instability and imperfect state regulation were identified. The institutional environment is formed under the influence of formal mechanisms (legislation, state policy) and informal factors (market practices, partnerships). The role of state regulatory mechanisms in ensuring market stability in the face of military challenges and global instability was clarified. Export diversification, development of storage and processing infrastructure, and strengthening of institutional support are necessary to ensure market stability. The obtained results create a basis for improving the organizational and economic mechanism and increasing the competitiveness of the sunflower market.

Originality. Conceptual approaches to improving the organizational and economic mechanism are proposed, which involve adapting best international practices to Ukrainian conditions in order to increase competitiveness and strengthen food security. It is substantiated that the dominance of crude sunflower oil production hinders the possibility of creating high added value in processing chains. Promising areas of diversification include expanding the production of further processed products - margarines, mayonnaises, food concentrates, protein ingredients, as well as technical oils for the needs of bioenergy and industrial production. At the same time, it is advisable to stimulate domestic demand, which is significantly lower in level compared to the dominant export segment. The growth of the domestic market can act as an additional stabilization tool for producers during periods of external economic and geopolitical upheavals.

Practical value. The provisions proposed in the study can be used in the formation of mechanisms for diversifying export flows, improving the regulatory system, and stimulating domestic processing of sunflower products. The application of the outlined approaches will help strengthen institutional support for the agricultural sector, increase the efficiency of the use of production resources, and reduce the industry's sensitivity to external shocks. The obtained results can serve as a practical basis for agricultural enterprises, specialized associations, and government agencies in forming development strategies and strengthening the competitive positions of the Ukrainian sunflower market.

Key words: sunflower market, institutional and economic aspects, institutional environment, state regulation, export, food security, agricultural sector, competitiveness, economic development, international experience.

Дата надходження рукопису: 25.07.2025

Дата прийняття рукопису до друку: 25.08.2025

Дата публікації: 30.09.2025